



УДК [371.671:741](09)(477)«20»



Литовченко Г. В.

ВИКЛАДАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ УРСР У 70-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

А Присвячується аналізу стану викладання образотворчого мистецтва у закладах загальної середньої освіти УРСР у 70-ті роки ХХ століття. На основі вивчення Закону УРСР «Про народну освіту» та постанови «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» було виявлено передумови реформування змісту мистецької шкільної освіти. Розкриті погляди громадських діячів, учителів-практиків стосовно якості та доцільності предмета «образотворче мистецтво» в окреслений період. Автором аналізується Всесоюзний експеримент з образотворчого мистецтва, зокрема діяльність науково-дослідних колективів під керівництвом Б. Юсова, Б. Неменського та В. Кузіна. Доведено, що за результатами експерименту у викладанні образотворчого мистецтва відбулися суттєві зміни: його викладання було подовжено, розширена мета, структуровано завдання, розроблено й упроваджено нові програми, посібники та підручники.

Ключові слова: вимоги; зміст; підручник; навчальна література; середня школа; початкова школа; малювання; мистецтво

Актуальність дослідження. У контексті розбудови загальної середньої освіти державою визнані пріоритетні напрями розвитку вітчизняного шкільництва. Так, у Законі України «Про освіту» (2017 р.) акцентована увага на розвитку поняття «мистецької освіти». Зазначено, що мистецька освіта сприяє формуванню здібностей, набуття естетичного досвіду та ціннісних орієнтацій, і спрямована на професійну художньо-творчу самореалізацію особистості й отримання кваліфікацій у різних видах мистецтва [5]. У закладах загальної середньої освіти реалізації завдань мистецької освіти сприяють уроки «Мистецтво. 5–9 клас», «Музика» та «Образотворче мистецтво» (1–4 клас).

У процесі наукового пошуку встановлено, що відповідно до програми «Мистецтво. 5–9 клас», означені предмети в загальноосвітній школі мають естетико-виховне спрямування, якому підпорядковуються дидактичні завдання. Основною метою навчальної дисципліни «Мистецтво» є виховання в учнів емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва та дійсності, розвиток художніх інтересів, естетичних потреб; формування системи художніх знань, яка відображає видову специфіку і взаємодію мистецтв; розвиток умінь сприймання, інтерпретації та оцінювання творів мистецтва і художніх явищ; стимулювання здатності учнів до художньо-творчого самовираження, до діалогу; розвиток художніх здібностей, креативного мислення; формування потреби в естетизації середовища та готовності до участі в соціокультурному житті [12].

Вагомим чинником реалізації поставленої мети, поліпшення якості викладання предметів художньо-естетичного циклу

є створення якісного навчально-методичного забезпечення, зокрема підручників. У контексті підручникотворення актуальним є звернення до досвіду минулих років, а саме до 70-х років ХХ століття, коли внаслідок реформування шкільної освіти було запроваджено предмет «Образотворче мистецтво», та постало нагальним питання створення відповідних підручників для учнів загальноосвітньої школи.

Аналіз попередніх досліджень. Місце і роль предметів художньо-естетичного спрямування у реалізації завдань загальної середньої освіти стала предметом дослідження Л. Масол, О. Куревіної, Ю. Неміша, О. Просіної, Н. Авер'янової, І. Бойко, Н. Яновської. Питання становлення і розвитку мистецької освіти в історичному контексті аналізували Л. Русакова, І. Красюк, З. Гуріч, Є. Гуніна, В. Семьонов, С. Ломов, А. Аманджолов. Проте, вивчення проблеми викладання образотворчого мистецтва у 70-х роках ХХ століття ще не стало об'єктом окремого історико-педагогічного дослідження. Отже, **метою статті** є висвітлення особливостей вивчення предмета «Образотворче мистецтво» в закладах загальної середньої освіти УРСР у 70-х роках ХХ століття.

Викладення основного матеріалу. За історичними довідками, у 1970 році було прийнято «Статут середньої загальноосвітньої школи» [11]. Відповідно до названого статуту навчання учнів здійснювалося у середніх загальноосвітніх школах, школах із виробничим навчанням, школах із поглибленим вивченням окремих предметів, школах з подовженим днем, школах-інтернатах, школах для навчання дітей з фізичними та розумовими вадами, санаторно-лісних школах, спеціальних школах.

У 1971 році на XXIV з'їзді КПРС відповідно до постанови «Про статут середньої загальноосвітньої школи» було визначено напрями роботи школи. Серед завдань середньої загальноосвітньої школи – забезпечення всебічного гармонійного розвитку учнів, їхнє естетичне та фізичне виховання, зміцнення їхнього здоров'я, трудове навчання, підготовка учнів до свідомого вибору професії, активної трудової діяльності. Зокрема пріоритетним завданням визначено забезпечення учнів і вчителів новими підручниками і посібниками зі шкільних дисциплін, про необхідність їхньої стабільності [3, с. 490]. Зауважимо, що на початок 1970-х років тривав перехід шкіл на кабінетну систему. Так у вказаній постанові зазначалося про необхідність відкриття кабінетів для занять працею (1–3 класи), навчальних кабінетів і лабораторій з окремих предметів (4–10 класи).

Однією зі знакових подій у реформуванні системи загальної освіти в окреслений історичний період став Закон УРСР від 1974 року «Про народну освіту» [5]. Законом визначалася необхідність залучення мистецтв із метою розвитку різномісних інтересів і здібностей учнів та їхньої професійної орієнтації.

Подальше реформування освіти визначала постанова від 1977 року «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовку їх до праці» [13, с. 48–54]. У названій постанові була звернена увага на покращення змісту та методів навчання, а також на вдосконалення навчально-виховної роботи. Акцентувалася увага на тому, що основою гармонійного розвитку дітей є поєднання навчання за участю в продуктивній праці. Ставилася вимога розвитку в дітей навичок самостійної роботи, творчого ставлення до праці і спонукання їх до свідомого вибору професії.

Відповідно до напрямків роботи школи та до мети загальної освіти, одним із шляхів реалізації естетичного виховання учнів у школах було викладання малювання, а з 1971 року – образотворчого мистецтва. Вивчення малювання передбачалося здійснювати на уроках у загальноосвітній школі (загальнообов'язково), заняттях у гуртках, студіях, клубах (за бажанням) та у дитячих художніх школах (для поглибленого вивчення) [7, с. 62].

Вагомість викладання малювання у школі підкреслювалася вищими партійними органами влади, вчителями та громадськими діячами. Наприклад, І. Жуков був переконаний, що за умов дотримання методики викладання, уроки з малювання можуть покращити загальну успішність школярів, зблизити їх із навколишнім світом, природою, забезпечити оптимістичне сприйняття життя, розширити потенціал і духовний світ інтересів, навчити поетичному сприйняттю явищ життя [8, с. 37].

Однак, враховуючи соціально-економічні зміни, необхідність реформування загальної системи шкільництва, у 70-х роках ХХ століття нагальним постало питання перегляду якості викладання та змісту предметів естетичного циклу, зокрема малювання.

Стосовно цього художник і педагог Б. Неменський писав: «Школа покликана формувати не художника-професіонала, а надати підростаючому поколінню загальний моральний та естетичний розвиток. Малювання склянок і глечиків, навіть блискучих, не задовольняє цю мету. Саме тому попе-

редня назва предмета – малювання – надавала неправильну уяву про його завдання» [10, с. 2]. На думку Б. Неменського, мистецтва потрібні для розуміння їхньої соціальної ролі, для того, щоб кожна дитина могла перейняти культуру від старшого покоління та продовжувала її впроваджувати. Предмет «Образотворче мистецтво» у школі, на переконання педагога, має створювати не тільки матеріальні цінності, а й духовні, що є головним.

Цю позицію поділяла і дослідниця дитячого малюнку, проф. Н. Фоміна: «Навчальний предмет «Образотворче мистецтво» покликаний бути активним засобом формування духовного світу школяра, його світосприйняття. Упродовж 10 років учні повинні не лише оволодіти навичками у галузі малювання, ліплення, декоративно-прикладного мистецтва, але й розвинути здатність споглядати, розуміти та аргументовано оцінювати твори. Це є запорукою формування безкорисливої потреби у спілкуванні з мистецтвом» [14, с. 36].

Таким чином, на основі вищезазначених положень про вагомість образотворчого мистецтва у 1970-х роках Національним інститутом мистецтв та художнього виховання Академії педагогічних наук СРСР (НІМ ХВ АПН СРСР) було розпочато Всесоюзний експеримент з образотворчого мистецтва. Необхідність запровадження експерименту обумовлювалась рішенням Колегії Міністерства просвіти СРСР від 4 грудня 1970-го року [7, с. 12]. Так, 4 грудня 1970 року колегія постановила Науково-дослідному інституту художнього виховання під керівництвом Б. Юсова разом із творчими об'єднаннями провести до 1980 року широкий експеримент із удосконалення змісту навчальних предметів естетичного циклу у 1–10-х класах загальноосвітньої школи [2, с. 62]. Експеримент проводився у межах СРСР, охоплював школи 7-ми радянських (у тому числі й УРСР) республік. Загалом в експерименті брали участь 130 загальноосвітніх шкіл, міст та селищ [2, с. 164]. Ужиті заходи зумовили оновлення завдань естетичного виховання, розширення змісту навчального предмета «Малювання». Як наслідок, спричинили появу нового навчального предмета – «Образотворче мистецтво» [2, с. 63].

Показово, що вперше за час функціонування радянської освітньої системи образотворче мистецтво у загальноосвітній школі планувалося вивчати з 1-го по 10-й клас по дві години на тиждень. Для старших класів пропонувалося створення курсу, що узагальнював би знання з естетичної культури загалом. Однак у ході експерименту ініціатори реформи змушені були зменшити кількість годин. На думку дописувачів, це було обумовлено рішенням про те, що програму з подвійною кількістю годин не затвердять.

У 1972–1973 навчальному році відбулася вибіркова апробація проекту програми з образотворчого мистецтва для учнів 1–6 класів і методичних розробок до неї. А з 1973 року експеримент було розпочато у відповідності до Наказу Міністерства освіти СРСР № 78 від 18 червня 1973 року [7, с. 16].

Робота над удосконаленням змісту програм з образотворчого мистецтва в межах експерименту проходила за трьома етапами: були проаналізовані та вивчені програми радянських республік, цікавий досвід і стан зарубіжжя; розроблені принципи для початку роботи над новими програ-

мами; на основі цих принципів створено перший варіант експериментальної програми.

Результатом роботи науково-дослідного колективу під керівництвом Б. Юсова стала затверджена Колегією Міністерства освіти СРСР у січні 1981 року програма «Образотворче мистецтво. 1-6 клас» під редакцією Б. Юсова.

Затверджена програма містила 5 розділів: зображення на площині (графіка, живопис), зображення в об'ємі (ліплення), зображення в просторі (декоративно-прикладне мистецтво та конструювання), сприйняття мистецтва та об'єктів дійсності (природи, селища, міста, предметного середовища людини). Одним із підрозділів була рубрика «Матеріали та техніки». Вона розширювала коло живописних і графічних матеріалів у школі. На уроках пропонувалося використання акварелі, гуаші, монотипії, робота пензлем без контуру, пастелі, аплікації, кольоровий папір, пір'я, туші, воскові техніки. У програмі були запропоновані матеріали і технології з декоративно-прикладного мистецтва: аплікація, колаж, оригамі, чеканка, пап'є-маше тощо. Таким чином, програма розширювала знання технік і технологій їхнього використання, що до цього часу були доступні лише учням студій і гуртків. Основною змістовною лінією програми були: лінія, колір, форма, об'єм (перспектива). У програмі з'явилися заняття з народної творчості [7, с. 282].

Аналізуючи програму для 1–6-х класів, учителі зазначали: «Діти не лише малюють олівцем та пишуть фарбами. Вони займаються графікою, скульптурою, художнім конструюванням, мозаїкою, колажем. Знайомляться з різними технічними засобами – малюють пером, фломастерами, восковою крейдою, пастеллю, сухим пензлем, видряпують голкою на тонованому папері» [1, с. 3].

Однак завдання використання можливостей мистецтва для духовного, емоційно-морального формування особистості цей варіант не зреалізував на достатньому рівні. На переконання Б. Неменського, не можна було з упевненістю стверджувати про виявлення нового шляху побудови програми мистецтва як невід'ємної складової духовної культури, а отже, й про досягнення першочергової мети експерименту [9, с. 56].

З огляду на це, у межах експерименту було створено декілька колективів, що працювали над створенням програми з образотворчого мистецтва, що передбачала вивчення предмета по 1-й годині на тиждень. Одним із них був колектив співробітників Науково-дослідного інституту шкіл Міністерства РРСР під керівництвом доктора педагогічних наук, професора В. Кузіна. Провідною ідеєю його концепції стала гіпотеза, що на заняттях з образотворчого мистецтва формуються самостійність, ініціатива, наполегливість, охайність, працелюбність. У процесі образотворчої діяльності школярі засвоюють графічні та живописні вміння і навички, навчаються аналізувати та спостерігати предмети і явища навколишнього світу [8, с. 5]. Так, колективом під керівництвом доктора педагогічних наук, професора В. Кузіна у 1971 році було перероблено та затверджено нові навчальні програми з образотворчого мистецтва. Зазначимо, що автором була виокремлена низка завдань естетичної освіти, зокрема:

– посилення значення образотворчого мистецтва у виховному та навчальному процесі школи в цілому, створення єдиної системи естетичного виховання школярів від дитячого садку до школи (урок, художні гуртки, факультативи, дитячі художні виставки, олімпіади, конкурси на найкращий малюнок);

– розширення та поглиблення міжпредметних зв'язків образотворчого мистецтва з іншими навчальними предметами, використання гри в навчальному процесі;

– стабілізація методики викладання на основі принципів реалістичного образотворчого мистецтва.

Водночас у 1974 році при Науково-дослідному інституту художнього виховання була заснована Науково-дослідна група під керівництвом заступника голови проблемної ради з естетичного виховання, секретаря управління Ради художників СРСР Б. Неменського. Цього ж року Законом УРСР «Про народну освіту» визначалася необхідність залучення мистецтва з метою розвитку різнобічних інтересів і здібностей учнів та їхньої професійної орієнтації.

Науково-дослідною групою на чолі з Б. Неменським було проведено експеримент з удосконалення змісту предмета «Образотворче мистецтво». Б. Неменський поділяв думки Б. Юсова, саме тому метою експерименту було відкриття нових можливостей для передавання духовного, емоційно-морального, ціннісно-орієнтаційного змісту мистецтва. Експеримент проходив у школах 7-ми республік Радянського Союзу. В УРСР у місті Харкові в експерименті брала участь школа № 5 на чолі з членом Спілки художників України, викладачем образотворчого мистецтва та креслення І. Демет'євим [9, с. 57].

Як результат була створена програма «Образотворче мистецтво і художня праця». Відмінною ознакою програми Б. Неменського була система задач (не перелік), що забезпечувалася етапами навчання, послідовністю завдань уроків та всією методикою. Її кінцевою метою було формування в учнів художньої культури як невід'ємної частини духовної культури [9, с. 86].

Експериментальна програма художнього виховання Б. Неменського набула поширення у практичній діяльності, оскільки пропонувала залучення до мистецтва через розвиток духовності й усвідомлення свого призначення в світі та суспільстві.

Запровадження у загальноосвітніх навчальних закладах предмета «Образотворче мистецтво» поставило нагальним питання створення шкільних посібників і підручників.

У результаті наукових пошуків виявлено, що у 1970-х роках відповідно до освітніх постанов УРСР та діяльності науково-дослідних колективів Національного інституту мистецтв та художнього виховання АПН СРСР, були розроблені нові посібники для вчителів з образотворчого мистецтва: «Основи обучения изобразительному искусству в общеобразовательной школе» В. Кузин 1972 р., «Образотворче мистецтво. 1 клас» 1972 р. та «Образотворче мистецтво. 2 клас (автор – В. Проців 1974 р., «Уроки образотворчого мистецтва в 4 класі» (автори – В. Задорожній, О. Боровиков 1972 р.), «Образотворче мистецтво. 3 клас» (автори – М. Кириченко, К. Щербаків 1975 р.), «Уроки образотворчого мистецтва в 4 класі» (автор – М. Солом'яний, 1976 р.) тощо.

Утім, за результатами наукової розвідки нами була виявлена відсутність виданих підручників, що були рекомендовані учням. Водночас у 70-х роках ХХ століття вийшла друком низка альбомів, що не поступалася змістовністю підручникам попередніх років. Так, починаючи з 1971 року, київським видавництвом «Радянська школа» були надруковані альбоми «Вчіться малювати» для учнів 1-го класу (1973 р., автор – М. Кириченко), для учнів 2-го класу (1974 р., 1980 р. 2-ге видання, автор – Л. Стебловська) та для 3-го класу (1976 р., автор – В. Вільчинський).

Ці альбоми були видані російською та українською мовами. Їхнє змістовне наповнення відповідало оновленим вимогам до образотворчого мистецтва та було представлено розділами з техніки малювання, малювання на теми, малювання з натури, ілюстративне малювання та видами декоративно-графічних робіт. Альбоми для учнів відповідали санітарно-гігієнічним, естетичним, дидактичним і методичним вимогам.

Висновки. Таким чином, на основі Закону УРСР «Про народну освіту» (1974 р.) та постанови «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовку їх до праці» (1977 р.), активної громадської позиції педагогів і громадських діячів відбулося оновлення вимог до художньо-естетичної освіти, та як наслідок запровадження Науково-дослідним інститутом широкомасштабного експерименту з удосконалення мистецької освіти. У результаті роботи науково-дослідних колективів Національного інституту мистецтв та художнього виховання АПН СРСР у викладанні образотворчого мистецтва відбулися суттєві зміни: його викладання було подовжено, розширено мету, структуровано завдання, розроблено та впроваджено нові програми зі шкільного предмета «Образотворче мистецтво». Зазначені зміни сприяли акцентуванню уваги на проблемах викладання образотворчого мистецтва у загальноосвітніх навчальних закладах, стали

поштовхом до розроблення науково-методичного забезпечення з даного шкільного предмета.

У межах отриманих результатів можна окреслити **перспективу подальшого дослідження**, що полягає в історико-педагогічному аналізі змісту шкільної навчальної літератури з образотворчого мистецтва у 70–80-х роках ХХ століття.

Список використаних джерел

1. Глинская М. Ищу краски. Учительская газета. № 122(7033) 1975. 11 октября.
2. Гунина Е., Семёнов В. Теория и методика обучения изобразительному искусству: история и современность: справочник / Владим. гос. ун-т им. Александра Григорьевича и Николая Григорьевича Столетовых. Владимир: Изд-во ВлГУ, 2012. 98 с.
3. XXIV съезд Коммунистической партии Советского Союза: 30 марта – 9 апреля 1971 года: стенографический отчет: в 2х т. Т. 1. Москва: Политиздат, 1971. 508 с.
4. Жуков И. Размышления перед уроком рисования. Эстетическое воспитание в школе. Художник. 1974. № 3. С. 36–37.
5. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
6. Закон УРСР «Про народну освіту». Постанова ВР УРСР. – №2778-VIII. – 28.06.1974р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T742778.html.
7. Инновационные тенденции интеграции и гуманитаризации образования: Интеграция как условие гуманитаризации современного образования: Юсовские чтения: материалы Всерос. конфер. / науч. ред. Е. П. Лесина, ред.-сост. О. И. Радомская / под общ. ред. Л. Г. Савенковой. Москва: ФГБНУ ИХОиК РАО, 2015. 294 с.
8. Кузин В. Методика преподавания изобразительного искусства в 1–3 классах: пособ. для учит. 2-е изд. Москва: Просвещение, 1983. 191 с.
9. Неменский Б. Мудрость красоты. О проблемах эстетического воспитания [Текст]: кн. для учителя. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Просвещение, 1987. 255 с.
10. Неменский Б. Основа духовного развития // Учительская газета № 35 (6634) 1973. 22 марта.
11. Постановление Совета Министров СССР от 8 сентября 1970 г. № 749 «Об Уставе средней общеобразовательной школы». URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online>.
12. Програма «Мистецтво. 5–9 клас». URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalnaserednya/navchalni-programi-5-9-klas-2017.html>.
13. Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовка їх до праці. Основні документи про школу / упоряд. Є. О. Березняк. Київ: Рад. шк., 1982. С. 48–54.
14. Фомина Н. Трудности методики. Эстетическое воспитание в школе. Художник. 1978. №4. С. 36–38.

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 28.01.2018

Литовченко А. В. Преподавание изобразительного искусства в средних общеобразовательных учреждениях УССР в 70-е годы ХХ века.

А Посвящается анализу состояния преподавания изобразительного искусства в средних общеобразовательных учреждениях УССР в 70-е годы ХХ века. На основе изучения нормативного документа: Закон «О народном образовании» и постановления «О дальнейшем совершенствовании обучения, воспитания учащихся общеобразовательных школ и подготовки их к труду» были выявлены предпосылки реформирования содержания художественного школьного образования. Раскрыты взгляды общественных деятелей, учителей-практиков на качество и целесообразность предмета «Изобразительное искусство» в период 70-х годов ХХ века. Автор анализируется Всесоюзный эксперимент по изобразительному искусству, в частности деятельность научно-исследовательских коллективов под руководством Б. Юсова, Б. Неменского и В. Кузина. Доказано, что по результатам эксперимента в преподавании изобразительного искусства произошли существенные изменения: его преподавание было продлено, расширена цель, структурированы задачи, разработаны и внедрены новые программы, пособия и учебники.

Ключевые слова: требования; содержание; учебник; учебная литература; школа; начальная школа; рисование; искусство

Lytovchenko H. V. Teaching of fine arts in general secondary education institutions of USSR (Ukraine) in 70-s of XX century.

С This paper is devoted to the analysis of the teaching of fine arts in the institutions of general secondary education of the USSR (Ukraine) in the 70s of the 20th century. The prerequisites for reforming the content of art school education were revealed on the basis of study of the normative documents: the Law «On People's Education» and the Resolution «On Further Improvement of Education, Education of Students of Secondary Schools and Their Preparation for Labor». Points of view of public figures, practicing teachers concerning the quality and relevance of the subject of «fine arts» during the certain period was uncovered. The author analyses All-union Experiment on fine arts, in particular the activity of research collectives led by B. Yusov, B. Nemenskyi, V. Kuzin. It is proved that according to the results of the experiment the presence of significant changes in the teaching of fine art: its teaching was prolonged, the main aim was extended, the tasks were structured, the new programs and manuals, textbooks were worked out.

Key words: moderation; content; textbook; courseware; secondary school; primary school; painting/drawing; art